

2015

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

ZAKLJUČNA NALOGA
PSIHOLOŠKA TRAVMA IN OTROŠKA RISBA

MATJAŠIČ

MATJAŠIČ LAURA

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Psihološka travma in otroška risba

(Psychological trauma and children's drawing)

Ime in priimek: Laura Matjašič

Študijski program: Biopsihologija

Mentor: doc. dr. Gregor Žvelc

Somentor: asist. mag. Vesna Jug

Koper, september 2015

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Laura MATJAŠIČ

Naslov zaključne naloge: Psihološka travma in otroška risba

Kraj: Koper

Leto: 2015

Število listov: 43

Število referenc: 44

Mentor: doc. dr. Gregor Žvelc

Somentor: asist. mag. Vesna Jug

Ključne besede: travma, navezanost, zloraba, otroška risba, diagnostični pomen otroške risbe

Izvleček:

Okrog nas se vse več otrok srečuje z različnimi travmatskimi dogodki. Podatki policije kažejo, da se je samo iz leta 2011 na leto 2012 število kaznivih dejanj povečalo kar za 6530 (Nasilje v družini je tudi javnozdravstveni problem, 2015). K travmatičnim dogodkom štejemo naravne nesreče, bolezni, smrt bližnjih in različne oblike zlorab. Najpogostejše oblike zlorab, s katerimi se nekateri otroci srečujejo že od zgodnjega otroštva so fizična zloraba, čustvena zloraba, spolna zloraba in zanemarjanje. Največ zlorab se zgodi v nevarni navezanosti, kjer družina otroku ne predstavlja varnega in mirnega okolja, ampak ravno nasprotno. In ravno družina bi morala biti tista, ki zadovoljuje otrokove potrebe po varnosti, preživetju in zaščiti. Vsi ti travmatični dogodki pa na otroku puščajo veliko negativnih posledic, ki so lahko dolgotrajne. Veliko otrok in mladostnikov težko govori o travmatskem dogodku, ki ga doživlja. Ta težka doživljanja lahko otroci izrazijo preko otroške risbe, s katero izrazijo svoje vedenje in čutenje. Ko otroci negativno doživljajo svet okrog sebe, se v risbi začnejo pojavljati določeni motivi, ki lahko nakazujejo domnevno zlorabo in trenutno njihovo čustveno doživljanje. Preko diagnostičnega testa Marte Kos in Gerda Biermanna – »Začarana družina« – in anatomske risbe pa lahko vidimo, v kakšnih odnosih je otrok s starši in kaj se dogaja znotraj družine. Za pravilno diagnozo psihičnega stanja otroka mora strokovnjak imeti več risb in zapisane otrokove komentarje. Prav tako pa ne smemo zanemariti diagnostičnega pomena barv, ki nam lahko veliko povedo.

»Otrok nikoli ne išče zlorabe, četudi gre sam v naročje k očetu, ki zlorablja, ampak vedno išče samo ljubezen, pripadnost, občutek sprejetosti in varnosti« (Repič, 2008, str. 130).

Key words documentation

Name and SURNAME: Laura MATJAŠIČ

Title of the final project paper: Psychological trauma and children's drawing

Place: Koper

Year: 2015

Number of sheets: 43

Number of references: 44

Mentor: Assist. Prof. Gregor Žvelc, PhD

Co-mentor: Assist. Vesna Jug, MSc

Keywords: trauma, attachment, abuse, children's drawing, the diagnostic importance of children's drawings

Abstract:

More and more children around us are faced with various traumatic events. Police figures show that only from 2011 to 2012 the number of crimes increased by 6530 (Nasilje v družini je tudi javnozdravstveni problem, 2015). A traumatic event is considered a natural disaster, illness, death of a person close to the child, and other forms of abuse. The most common forms of abuse with which some of children are encountered from an early age are physical abuse, emotional abuse, sexual abuse and neglect. Most cases of abuse happen in a insecure attachment, where the family of the child does not constitute a safe and peaceful environment, but just the opposite. And precisely family should be the one to meet a child's needs for security, survival and protection. All of these traumatic events leave a lot of negative, often long-term consequences on children. Many children and adolescents have difficulty talking about the traumatic event which they are experiencing. Children are able to express this difficult experience through children's drawings, which is a means of expressing their attitudes and feelings. When children are negatively experiencing the world around them, specific motives start to appear in their drawings, which could indicate alleged abuse and their current emotional experience. Through diagnostic test of Marta Kos and Gerd Biermann - "Enchanted family" - and anatomical drawings, we can see what relationship the child has with his or her parents and what is happening within the family. To properly diagnose the psychological state of a child, the expert has to have several drawings of the child as well as written comments made by the child. Moreover, the diagnostic significance of colours, which can reveal a lot, must not be neglected.

"A child is never looking for abuse, even if he or she himself/herself goes into the arms of his or her father, who is an abuser; the child is always looking only for love, loyalty, a sense of acceptance and security" (Repič, 2008, p. 130).

ZAHVALA

Najprej bi se rada zahvalila mentorju doc. dr. Gregorju Žvelcu in somentorici asist. mag. Vesni Jug za vso pomoč in vložen trud pri nastajanju diplomskega dela, ter strokovno usmeritev.

Hvala tudi mojim bivšim sostanovalkam Tajdi, Ani, Teji in prijateljici Tini za pozitivne in vzpodbudne besede ob pisanju diplome, ter za svetle in nasmejane dneve in noči, ko se mi je zdelo, da ne zmorem več.

Iskrena zahvala mojim staršem in bratoma za razumevanje, spodbudne besede in nasvete skozi celotna študijska leta,

hvala bratrancu Mateju za pomoč

ter iskrena hvala Davidu za podporo, dobro voljo, optimizem in potrpežljivost.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
2 TEORIJA NAVEZANOSTI	2
2.1 Varna navezanost	2
2.2 Ne-varna navezanost.....	3
2.2.1 Izogibajoča navezanost	4
2.2.2 Ambivalentna navezanost	4
2.2.3 Dezorganizirana navezanost.....	4
3 TRAVMA	6
3.1 Opredelitev travmatične izkušnje	6
3.2 Vrste travm	7
3.2.1 Neosebna oblika travme	7
3.2.2 Medosebna travma	7
3.2.3 Zgodnja relacijska travma	7
4 ZLORABA	9
4.1 Vrste zlorab.....	10
4.1.1 Fizična zloraba	10
4.1.2 Spolna zloraba	10
4.1.3 Čustvena zloraba	11
4.1.4 Zanemarjanje	12
4.2 Posledice travm – pojav simptomov	12
5 OTROŠKA RISBA	14
5.1 Izpovedna moč risbe	14
6 TESTI (PREIZKUŠNJE) RISANJA	17

6.1 Risanje človeka	17
6.2 Nariši svojo družino	19
6.2.1 Začarana družina	20
6.2.2 Anatomska risba	20
7 MOTIVI OTROŠKIH RISB	22
7.1 Sonce	25
7.2 Hiša	25
7.3 Drevesa	26
8 DIAGNOSTIČNI VIDIK BARV	27
9 KAKO DO DOKAZOV O ZLORABI S POMOČJO OTROŠKE RISBE?	29
10 SKLEPI	31
11 LITERATURA IN VIRI	33

1 UVOD

»Ljudje imamo veliko potrebo, da bi pripadali majhni skupini ljudi, v kateri bomo lahko razvijali neke intimne vezi in občutke varnosti. Ta potreba je univerzalna in je tudi eden od razlogov, da institucija družine obstaja ne glede na kulturološke spremembe« (Boscolo, Bertrando, 1995, po Rus Makovec, 2003, str. 38). Zato družina otroku predstavlja varno gnezdo, kjer se lahko ustrezno razvija na kognitivnem, čustvenem, fizičnem in socialnem področju. Fairbairn (1986/1941) omenja, da je resnična ljubezen staršev in sprejemanje otrokove ljubezni otrokova glavna potreba (Žvelc, 2011). Otroci, ki so jih starši na ta način ponotranjili, živijo v naročju varnih odnosov (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

Družinski odnosi so topli in izpolnjujoči, lahko pa predstavljajo obup in so polni občutkov tesnobe in krivde (Rus Makovec, 2003). Starši reagirajo na otrokovo stisko tako, da otroka skušajo zamotiti ali zmanjšati pomen stiske. Starši so manj odzivni na otrokove potrebe ter so čustveno in fizično bolj odsotni in nepredvidljivi (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Izdaje varnosti v družinskem okolju najbolj škodujejo in tudi bolijo, kar pa najprej občutijo otroci (Rus Makovec, 2003).

Zlorabo lahko odkrivamo na različne načine. Med drugim tudi s pomočjo otroške risbe, preko katere nam otrok predstavi svoje doživljanje in čustvovanje. Otroci z risanjem ne izražajo samo veselja in žalosti, ampak tudi svojo stisko. Tako risba otroku omogoči svobodo in predstavitev njegovih travm na lažji in manj stresen način. Risbe so izraz otrokovega življenja – nastanejo brez razmišljanja in samovoljno, zato so preproste, prepričljive in resnične. Naučimo se jih spoštovati in brati, predvsem pa razumeti (Pogačnik Toličič, 1986).

Zaradi zanimanja na tem področju je namen diplomskega dela pridobiti čim več informacij o vrstah travmatičnih dogodkov v otroštvu in vzrokih, zaradi katerih pride do njih, ter o tem, kakšne so posledice in kako le-te vplivajo na otrokov razvoj. Prav tako želimo pridobiti informacije o pomenu otroške risbe v povezavi s psihološko travmo ter širiti informacije o zlorabah drugim, saj menimo, da si veliko ljudi zatiska oči pred bolečo resnico, ki se vse pogosteje dogaja okrog nas. Cilj naloge, ki smo si ga zastavili, je prepoznavanje čustvenih simbolov v otroški risbi, ki nas lahko privedejo do posrednih ali vsaj neposrednih dokazov o zlorabi otroka.

2 TEORIJA NAVEZANOSTI

V teoriji navezanosti, ki jo je razvil Bowlby (1969), poudarja vlogo materine skrbi v prvih letih otrokovega življenja. Navaja raziskavo, ki jo je Harlow delal na opicah. Pri eksperimentih so bili opičji mladiči ob rojstvu ločeni od mame. Dal jim je dve nadomestni mami, in sicer mamo narejeno iz žice, ki je otrokom dovajala hrano, in mamo iz žice, katera je bila oblečena v mehko blago, vendar ni imela hrane. Rezultati raziskave so pokazali, da so se opičji mladiči več časa zadrževali pri mami iz žice, oblečeni v mehko blago, kljub temu, da jim ta model ni zagotavljal hrane. To pomeni, da je kontaktno ugodje tisto, ki vodi do navezanosti (Bowlby, 1969, po Žvelc 2011).

Otrok takoj po rojstvu potrebuje osebo, po navadi je to mama, ki bo skrbela zanj (ga hranila, oblačila, menjala plenice). Vendar pa ne gre le za zadovoljevanje fizioloških potreb, ampak začne otrok s to osebo navezovati prve socialne interakcije. Ustvari se čustveni odnos med mamo in otrokom. Gre za njuno zlivanje v eno na spoznavnem, fiziološkem in čustvenem področju (Cugmas, 1998). »Navezanost je sistem vedenja, ki ima lastno obliko notranje organizacije, ter svojo funkcijo. Sistem navezanosti motivira dojenčka, da išče bližino ter vzpostavitev komunikacije s starši in drugimi primarnimi skrbniki« (Siedel, 1999, po Žvelc, 2011). Navezovanje ima že evolucijsko osnovo, kar razumemo kot nalogo zaščite in preživetja. Otrok ima občutek varnosti, če navezovalna oseba zadovoljuje njegove potrebe in mu je na razpolago (Rus Makovec, 2003; Erzar in Kompan Erzar, 2011) ter zmanjšuje negativna čustvena stanja in modulira pozitivna (Žvelc, 2011). V odnosu navezanosti torej pride do ujemanja dveh prvin, in sicer na eni strani otrokove potrebe po zaščiti, varnosti in varnem zavetju, na drugi strani pa pripravljenosti staršev, da bodo te potrebe zadovoljili (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

2.1 Varna navezanost

Pojem varnega izhodišča je preko raziskav Ainsworthove, ki je opazovala interakcije med mamo in otrokom, postal osnovni pojem teorije navezanosti. Že kot smo omenili, se z evolucijskega vidika otroci obračajo k staršem po tolažbo in zaščito. Vendar pa starši predstavljajo tudi izhodišče, preko katerega otroci raziskuje svet okrog njih. To zaupanje je posledica materine odzivnosti na otroka v primeru njegove bolečine, bolezni in doživljanju negativnih emocij ter se razvije v prvem letu otrokovega življenja (Erzar in Kompan Erzar,

2011). Berk (1996, po Cugmas, 1998) opisuje navezanost kot močno čustveno vez, ki se razvije ob interakciji z določenimi osebami, ob katerih občutimo veselje in zadovoljstvo.

»Navezanost se pojavi, ko otrok ustvarja objektivni odnos. Le-ta označuje način subjektivega odnosa s pomembnimi drugimi osebami, v katerem subjekt gradi svoj lastni psihični aparat. Prava navezanost se razvija, ko otrok prepozna mater. Mati postane objekt otrokovih interesov, pričakovanj, hrepenenj in fantazij« (Praper, 1996, po Cugmas, 1998, str. 13).

Po teoriji navezanosti (Bowlby, 1969; po Cugmas, 1998) je varnost, ki jo otrok izraža s svojim obnašanjem do matere v tuji situaciji, definirana kot ravnotežje med otrokovim iskanjem bližine z materjo in raziskovanjem okolja.

V tuji situaciji, kjer so Ainsworthova in dr. (1978) raziskovali različne vzorce navezanosti, so odkrili, da varno navezani otroci po separaciji poiščejo stik z mamo, so hitro pomirjeni in se brez težav vrnejo nazaj k igri (Žvelc, 2011). Otrok je varno navezan, če se v neugodnem trenutku pusti potolažiti in se kasneje mirno vrne k svojim aktivnostim (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Starši so zmožni učinkovite čustvene regulacije (Žvelc, 2011), prepoznajo otrokovo stisko in jo razumejo kot del otrokovega upravičenega doživljanja ter ga skušajo potolažiti (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Ravnanje staršev je trajno in zanesljivo. Torej otroci svobodno raziskujejo svoje okolje, občasno tudi preverijo prisotnost skrbnika ter v njihovi odsotnosti omejijo raziskovanje. Ob tem izrazijo strah in različne stopnje stresa, vendar se ob ponovnem stiku s skrbnikom pomirijo. Otroška igra je kreativna in sproščena (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

2.2 Ne-varna navezanost

Kadar družina ne deluje kot varno okolje, največ škode utrpijo najšibkejši člani – otroci. Le-ti nimajo razvitih telesnih moči, psihološke obrambe in socialne moči. Otrokom je torej družina, edina, ki jo poznajo (Rus Makovec, 2003).

»Frustracija potrebe po ljubezni in sprejemanju ljubezni je največja travma, ki jo otrok lahko doživi« (Fairbairn, 1986/1941, str.31, po Žvelc, 2011). Zanimarjeni oziroma zlorabljeni otroci so vedno kandidati za širjenje nasilja ali pa sami postanejo žrtve nasilnih odnosov (Gostečnik, 2008). Poznamo tri stile ne-varne navezanosti.

2.2.1 Izogibajoča navezanost

Otrok se v tem odnosu ne počuti varnega in se izogiba tesnim stikom. Otrok je velikokrat, kadar je žalosten ali jezen, zavrnjen s strani skrbnika (Allen, 2001, po Rus Makovec, 2003). Ob odhodu mame se pokažejo minimalni znaki vznemirjenosti in minimalni znaki veselja in olajšanja ob njenem prihodu (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Cugmasova (1998) omenja, da imajo otroci nižjo stopnjo stresa zaradi ločitve od mame in da imajo mame težavo pri spuščanju na otrokov razvojni nivo. Tako otroci razvijejo občutke, da jih mame odklanjajo. Raziskave kažejo, da so fizično zlorabljeni otroci z emocionalno nekoristnimi materami uvrščeni v kategorijo izogibanja (Cugmas, 1998, po Žvelc, 2011).

2.2.2 Ambivalentna navezanost

Pri ambivalentni navezanosti gre za »upiranje« materinemu odhodu. Tako se otroci v tuji navezanosti težko odlepijo od mame. Ko se oddaljijo od matere jih nepomembna stvar hitro zmede in pri separaciji z mamo otrok izraža velik stres. Pri ponovnem snidenju, iščejo stik z mamo, vendar se težko pomirijo in potolažijo. Lahko kažejo ambivalenten odnos do mame, kar pomeni, da imajo željo po njeni bližini in jo hkrati zavračajo. Izražajo tudi jezo in potiskanje mame stran od sebe (Žvelc, 2011; Erzar in Kompan Erzar, 2011). Na poskuse pomirjanja s strani staršev odgovarja nezaupljivo, nepredvidljivo in zadržano (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Starš, največkrat je to mama, pogosto otroku ni čustveno na razpolago. Gre torej za premajhno odgovarjanje na otrokove potrebe (Rus Makovec, 2003). Otrok tako ostane negotov v to, ali so njegove potrebe bile zaznane in zadovoljene (Žvelc, 2011). V tem navezovalnem stiku otrok razvije večji občutek tesnobe kakor agresije (Rus Makovec, 2003).

2.2.3 Dezorganizirana navezanost

Pri opazovanju vedenja v tuji situaciji otrok pri ponovnem snidenju z mamo kaže kaotično in dezorganizirano vedenje (Main, 1991, po Žvelc, 2011). Otrok lahko ob separaciji hodi v krogih, pada po tleh ali pa pade v stanje zamrznitve. Siegel (1999) poudarja, da ima mama v prvih letih otrokovega življenja nenavadno obliko komunikacije – tako imenovano »paradoksalno prepoved«. Starši sami so pogosto prestrašeni, disociirani, dezorientirani in delujejo zastrašujoče. Otrok težko najde red in smisel v takšnem vedenju starša (Žvelc, 2011). Preden se oblikuje nek prepoznaven vzorec vedenja, otroci nenehno spreminjajo svoj način vedenja (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Za ta tip navezanosti je značilno

zanemarjanje, nehumano vedenje skrbnika, ter zloraba otrok. Skrbnik daje otroku občutek strahu ali pa se do njega obnaša prestrašeno (Rus Makovec, 2003; Erzar in Kompan Erzar, 2011). V klinični študiji, ki so jo opravili Lyons-Ruth, Alpern in Repacholi (1993) so sodelovali otroci, ki so doživeli emocionalno, spolno ali fizično zlorabo in kar 80 % teh otrok je imelo dezorganizirano navezanost. Otroci ob starših čutijo strah in grozo ter občutek nevarnosti. Otrok nima možnosti boja ali bega, ampak lahko samo »zamrzne«, kar je lahko začetek razvoja motnje disociacije in drugih kliničnih težav v prihodnosti (Žvelc, 2011).

3 TRAVMA

3.1 Opredelitev travmatične izkušnje

Na žalost vse bolj ogrožajoče in zastrašujoče izkušnje – **travmatske izkušnje** – postajajo del našega miroljubnega življenja. Najbolj prizadeti so otroci, ki dolgotrajno doživljajo splet skrajno bolečih in zastrašujočih izkušenj, kamor štejemo družinsko nasilje in spolno zlorabo. Takšno travmatsko doživljanje lahko poruši otrokove obvladovalne sposobnosti in zmogljivosti ter povzroči občutek popolne nemoči (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000). Pojem travma pa se velikokrat uporablja zelo ohlapno, saj lahko v vsakodnevni rabi postane travma izraz za stres (Rus Makovec, 2002). Vendar pa je razlika med travmo in stresom v intenziteti in naravi dogodka. Večina travm je nenadnih in nepričakovanih, tudi odzivi nanjo so lahko različni. Vendar pa v življenju ne obstajajo ostre meje med stresnim in travmatskim doživetjem, zato se pogosto oba pojma uporabljata brez pravega razločevanja (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000). Travma je lahko posledica enkratnega dogodka ali ponavljajočih se dejavnikov (Rus Makovec, 2002).

Allen (2001) besedo travma v psihiatriji opredeljuje kot neprijetno čustveno doživetje, ki ima dolgotrajne učinke na duševno stanje. Mikuš Kos in Slodnjak (2000) travmatski dogodek opredeljujeta kot dogodek, ki sam po sebi presega stresna doživetja in pri ljudeh povzroča občutke groze, trpljenja in psihofiziološke motnje. Večina travmatskih dogodkov je nenadnih in nepričakovanih, kjer se od stresnih dogodkov razlikujejo po kvaliteti in večji intenziteti (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000).

Carlson in Dalemborg (2000) opredeljujeta travmatični dogodek kot katerikoli dogodek, ki ga je nemogoče nadzorovati in je nenaden, nepredvidljiv, ter zelo negativen (Cvetek, 2009). Pri travmatskem dogodku je oseba potencialno ali direktno ogrožena s smrtjo ali resno poškodbo, lahko pa je resno ogrožena njena fizična integriteta (Repič, 2008).

3.2 Vrste travm

3.2.1 Neosebna oblika travme

Travmatska doživetja lahko povzročijo tudi naravne katastrofe. Takšno obliko travmatskega doživljanja imenujemo neosebna, saj je niso povzročili eni ljudje drugim. V takšnih nesrečah so ljudje izpostavljeni strahu z grožnjo uničenja integritete sebe ter drugih ljudi in celo smrti (Rus Makovec, 2003).

3.2.2 Medosebna travma

Poznamo tudi medosebno travmo, ki v duševnosti naredi največ škode. Še posebno tista doživetja, ki jih otroci doživijo v zgodnjih razvojnih obdobjih (Rus Makovec, 2003). Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2005) partnersko nasilje opredeljuje kot intimno razmerje, ki povzroča fizično, spolno ali psihološko škodo, torej vključuje fizično, spolno, psihološko zlorabo in nadzorovalno vedenje (Persson, 2012).

V otroštvu prehudo prizadeti in osebno premalo razviti utegnejo v odraslosti vstopati v odnose, tako da bodo vedno znova prizadeti. Medosebna travma se dogaja znotraj našega intimnega kroga, v družini, lahko pa tudi zunaj kroga. Med travme zunaj kroga štejemo doživetja v okviru institucij, s strani neznanih nasilnih ljudi, diskriminacije in sistematizirane oblike nasilja (Rus Makovec, 2003).

3.2.3 Zgodnja relacijska travma

Oseba, ki je ustrezno uglašena do otroka, pri njem spodbuja pozitivna čustvena stanja in zmanjšuje negativna ter skrbi za popravilo motenj v kontaktu (Žvelc, 2011). Nasprotje pozitivnemu odnosu, pa so zlorablajoči starši, ki so povzročitelji relacijske travme pri otroku. Takšni starši otroku ne nudijo ustrezne zaščite in so neuspešni pri reguliranju njihovih čustvenih stanj (Gostečnik, 2008; Žvelc, 2011). Ti odnosi pri otroku sprožajo travmatsko stresno reakcijo. V otroku namesto ustrezne čustvene regulacije, vzbujajo ekstremno stopnjo stimulacije in vznburjenja, kar pa se tipično kaže pri zlorabi. Pri zanemarjenem otroku pa je stanje vznburjenja prenizko. V obeh primerih starši otroku ne omogočajo interaktivnega popravila motnje v kontaktu, posledica tega pa je, da lahko intenzivna negativna čustvena stanja otoka trajajo zelo dolgo. Schore (2003) meni, da imajo zgodnje travmatske izkušnje dolgotrajne in prav tako trenutne posledice na otrokov razvoj, ter predstavljajo tveganje za razvoj psihiatričnih motenj v kasnejšem razvoju (Žvelc, 2011).

Relacijska travma je eden najbolj psiho patogenih stresorjev, ki jih lahko otrok doživi. Prav tako pomembno vpliva na spoprijemanje s stresom, reguliranje emocij, kapaciteto za vzdrževanje medosebnih odnosov in spremeni razvoj desnih možganov, prav tako pa močno vpliva na motnje v regulaciji čustvenih stanj (Schore, 2003, po Žvelc, 2011).

4 ZLORABA

»Zloraba otrok je univerzalna ne glede na raso, spol ali različne družbe. Lahko se dogaja v revnih predelih ali med bogatimi« (Rus Makovec, 2003, str.71). V primerih zlorabe gre za zanemarjanje oziroma zlorabo brezpogojne pripadnosti, ki je temeljna vrлина družinskega sistema (Kompan Erzar, 2006). Pri zlorabi otroka gre največkrat za način medsebojnih odnosov in dogodkov, ki se lahko začnejo v vsakem razvojnem obdobju in se le redko zgodi kot enkratni dogodek. Mnogokrat se zlorabljeni otroci ne zavedajo, da se z njimi nekaj dogaja, ampak mislijo da je to običajna izkušnja. Spolno zlorabljeni otroci trpijo zaradi več psiholoških simptomov kot drugi zlorabljeni otroci, saj živijo znotraj štirih sten, ločeni od potencialnih zaščitnikov in rastejo v osebe, ki s težavo prebolevajo svojo preteklost (Lange idr., 1995, po Rus Makovec, 2003). Trpinčeni otroci so lahko najrazličnejših starosti, vendar so življenjsko in tudi zdravstveno najbolj ogroženi otroci v predšolskem obdobju (Mikuš Kos, 1997).

Slabo ravnanje z otroci označujemo tudi kot navezovalno travmo, kar pomeni, da gre za travmatična doživetja zgodaj v razvoju. Kot smo že omenili, je ta vrsta travme posebno nevarna tako zaradi trpljenja otrok, kot zaradi minimiranja razvoja otrokovih zmožnosti za spopadanje s stresom. V grobem lahko slabo ravnanje z otroki razdelimo v štiri glavne skupine (Henderson, 2000, po Rus Makovec, 2003):

- zanemarjanje otroka,
- telesno nasilje,
- čustvena zloraba,
- spolna zloraba.

4.1 Vrste zlorab

4.1.1 Fizična zloraba

Poškodbe so lahko posledica prestroge vzgoje ali neprimerne kaznovanja in so lahko rezultat enkratnega ali večkratnih zaporednih dogodkov. Čeprav starši niso hoteli poškodovati otroka, pa poškodba ne deluje naključno. Poškodbe, ki jih dobijo otroci, so lahko le manjše praske, lahko pa so zelo hude ali celo smrtne (Miller, 2000). Vsako kaznovanje, ki je povzročeno z udarjanjem z pestjo ali predmetom, brcanjem, metanjem otroka, opekljami, se brez izjem obravnava kot zloraba, ne glede na resnost poškodbe (Miller, 2000).

Miller (2000) in Kornhauser (1997) navajata, da moramo odrasli pomoč poiskati, kadar pri otroku:

- vidimo fizične znake nasilja na telesu, kot so modrice, ugrizi, opekline, kjerkoli na telesu;
- opazimo nepojasnjene in nejasne poškodbe – otrok deluje zmedeno in ne zna pojasniti poškodbe;
- gre za prekrivanje sledov;
- starši ignorirajo očitno fizično poškodbo, ki zahteva zdravstveno oskrbo;
- se otrok po počitnicah ali vikendih v vrtec ali šolo vrača s poškodbami;
- starši otroka pogosto zadržijo doma;
- zaznamo poškodbe glave, zlome.

4.1.2 Spolna zloraba

»Spolna zloraba je travmatična izkušnja (American Psychiatric Association, 2003), ki spremlja človeka ne glede na njegovo starost, trajanje zlorabljanja, kulturno okolje ali versko prepričanje« (Repič, 2008).

Williams (1994) spolno zlorabo definira kot travmo, pri kateri gre za neprostovoljni kontakt in vključuje prisilo ali silo s strani druge osebe, ki je najmanj pet let starejša od žrtve. Finkelhor (1984) spolno zlorabo opredeljuje kot udeležbo otrok ali mladostnikov v spolnih aktivnostih z odraslo osebo (Repič, 2008).

Spolna zloraba je dejanje ali dogajanje, ko se odrasli dotika otroka na način, ki ima seksualno obeležje in kjer otroka uporabi za zadovoljitev svojih seksualnih potreb. Pri tem odrasla oseba zlorabi svojo moč in avtoriteto ter otroka ujame v zanko, ga zavede in potisne v seksualno aktivnost. Žrtev se počuti jezno, osramočeno, zmedeno (Bain in Sanders, 1996).

Spolna zloraba se lahko zgodi na različne načine:

- odrasli otroka poljublja in ljubkuje na način, ki povzroča sram, zadrego in nelagodje;
- je otrok ali mladostnik prisiljen h gledanju spolnih aktov ali genitalij drugih ljudi;
- slačenje;
- odrasli se dotika otrokovih ali mladostnikovih intimnih delov;
- odrasli prisili otroka ali mladostnika k oralnemu seksu;
- se odrasli s svojim spolnim udom dotika otrokovega hrbta, zadnjice, nog;
- odrasli otroka sili v prostitucijo;
- odrasli otroka sili v skupinske spolne aktivnosti (Bain in Sanders, 1996; Bašič, 1997; Dečman Dobrnjič, Rožman in Tramšek, 2004).

4.1.3 Čustvena zloraba

Psihična zloraba pokriva blažje in intenzivnejše, dolgotrajne ali kratkotrajne reakcije na ogrožajoč dogodek. Ima poseben odnos med okoljem in posameznikom, ter hudo ogroža in presega njegove obrambne ali obvladovane zmogljivosti (Mikuš Kos, 2000). Pri čustveni zlorabi odrasli otroku ne nudijo potrebne emocionalne spodbude, otroka ne ščitijo, ga omalovažujejo, žalijo, neustrezno kritizirajo, podcenjujejo ali neustrezno spodbujajo emocionalno odvisnost od otroka. Psihično trpinčenje se kaže kot neprijazno obnašanje, ki ima zelo negativne učinke na mentalno zdravje otrok, na njegovo samopodoba in šolske rezultate (Zloković in Dečman Dobrnjič, 2007).

Otrok, katerega starši neprestano kritizirajo, sramotijo in ponižujejo, v sebi razvije globok občutek sramu, prezira in sovraštva. Ob tem začuti, da ni vreden starševske ljubezni in da je popolnoma nesposoben in nezmožen uspeti in si prislužiti starševsko ljubezen, ki jo nujno potrebuje za zdrav razvoj. Na podlagi tega krivi sebe za vse neuspehe in predvsem za nenehna nestrinjanja med staršema (Gostečnik, 2003).

Čustvena ali psihološka travma je prisotna tako kot pri telesni tudi pri spolni zlorabi. Vse oblike zlorabe se povezujejo z določeni duševnimi simptomi, medtem ko se čustvena zloraba

specifično kaže v nizkem samospoštovanju (Ferguson, Dacey, 1997, po Rus Makovec, 2003).

4.1.4 Zanemarjanje

»Zanemarjenje je opustitev dejanja ali vedenja, s katerim odgovorni odrasli zadostijo otrokovim telesnim, čustvenim, intelektualnim in drugim potrebam, ki varujejo otroka in mu omogočijo ustrezen razvoj« (Mikuš Kos, 1997, str.60). Zanemarjenju otroka lahko pravimo tudi psihosocialno zanemarjenje, saj gre za zanemarjenje psihosocialnih potreb otroka (Rus Makovec, 2003).

4.2 Posledice travm – pojav simptomov

Znaki trpinčenja otrok so lahko specifični ali pa nespecifični. Specifični se kažejo na primer kot poškodbe spolovila, modrice, odrgnine na otrokovi koži ali druge telesne poškodbe. Nespecifični znaki pa se kažejo predvsem (Mikuš Kos, 1997) z nevropsihološkimi procesi, ki povzročijo motnje na področju čustvenega in telesnega delovanja, obvladovanja življenjskih nalog, vedenja, samopodobe in mišljenja (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000). Otrok se na travmo odziva s hipervzbujenjem (Žvelc, 2011) in disociacijo o kateri je med prvimi govoril P. Janet (1859-1947) in jo opredelil kot proces, pri katerem se mentalne funkcije, ki so normalno integrirane, razcepijo in delujejo izven zavestnega zavedanja. Zaradi takšnega delovanja, posameznik ni zmožen spominskega priklica (Van der Hart in Horst, 1989).

Blizard in Bluhm (1994) pravita, da se otroci v primeru določene zlorabe odzovejo z različnimi obrambnimi mehanizmi. Le ti so v otroštvu pomembni, saj otroku omogočijo preživetje v zlorabljalni družini. Pogosti načini so idealiziranje in razvrednotenje, identifikacija in razcep (Cvetek, 2009). Potrebno je poudariti, da lahko otroci, ki doživljajo obliko travme, ki ni opisana po kriterijih PTSM v DSM-IV, doživljajo negativni koncept o sebi. Takšno vrednotenje sebe največkrat izhaja iz izkušenj zgodnjega otroštva, čeprav jih starši v otroštvu niso zlorabljali. Prav tako so simptomi zlorab povezani z občutkom nemoči, pomanjkanjem nadzora in neadekvantnosti (Cvetek, 2009).

Ostanki vedenjskih, kognitivnih, čustvenih in socialnih posledic otroške travme prispevajo k mnogim duševnim motnjam, kot so posttravmatska stresna motnja, težave v odnosih, depresija, samomorilno vedenje, panična motnja, alkoholizem, nasilno vedenje, motnje čustvovanja in motnje hranjenja (Fergusson in Horwood, 1998; Ford in Kidd, 1998,

Gostečnik, 2002, 2004; Nemeroff, 2004; Perry, 2000a; po Cvetek, 2009). Mnogi otroci kažejo stisko tudi preko sprememb v apetitu, glavobola, bolečin v trebuhu, zmanjšane odpornosti na okužbe, otročjega govorjenja in močenja postelje (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000).

Deblinger in Runyon (2005) menita, da ima občutek sramu pri otroški travmi prav poseben pomen. Ugotovila sta, da različne travme oziroma zlorabe v otroštvu niso le pozitivno povezane s telesnim sramom pozneje v življenju, ampak je lahko sram tudi pomemben dejavnik, ki vpliva na okrevanje otroka po zlorabi. Menita tudi, da otroci tako pogosto prevzamejo krivdo nase, saj storilec velikokrat posredno in neposredno sporoča otroku, da je sam kriv, da je bil zlorabljen, tako postanejo otroci prepričani, da je nekaj v njih narobe, kar pa prispeva k sramu.

5 OTROŠKA RISBA

Risanje predstavlja otrokovo osnovno izražanje njegove osebnosti in je zato odvisno od stopnje njegovega duševnega razvoja (Toličič in Smiljanić, 1979). Otrokova risba je tesno povezana z njegovim vedenjem, čustvovanjem, mišljenjem in govorjenjem. Preko risbe ugotovimo, kaj je otroku pomembno in kaj ne, prav tako spoznamo njegove spretnosti gibov, čustveno in socialno doživljanje (Nemec in Krajc, 2011).

Od trenutka, ko je otrok dovolj spreten, da drži pisalo, govorimo o razvoju otroške risbe (Nemec in Krajnc, 2011). Tako postanejo svinčnik, barvice, voščenske in papir najboljši način za posredovanje otrokovih želja in najglobljih strahov (Mlakar, 2011).

5.1 Izpovedna moč risbe

Risanje in slikanje spadata med psihološko najzanimivejše in najosnovnejše izrazne oblike naše duševnosti. Izražanje vsebuje formalni in vsebinski vidik. Formalni vidik zajema faktorje motorične zrelosti in stilne posebnosti psihomotoričnega izražanja, medtem ko vsebinski vidik zajema emocionalno in tematsko doživljanje otroka (Tušak, 1997). Risbe otrok največje zanimanje doživijo na koncu preteklega stoletja. Znan psiholog Claparede je poudaril, da je otrokov razvoj subtilnejši pri grafičnem izražanju kot pa v kateri koli drugi obliki (Tušak, 1997; Toličič in Smiljanić, 1979).

Nebesedno izražanje otroku omogoča svobodo, da izrazi svoje vedenje in čustva, ki bi jih morda težko opisal z besedami (Fury, Carlson in Sroufe, 1997, po Cugmas 2003; Pauli in Kisch, 1996). Zato lahko predpostavljamo, da je risanje ena od oblik spontanega izražanja. To predstavlja prednost, še posebej kadar rišejo prosto in pri tem nimajo občutka, da lahko povedo »preveč« (Mlakar, 2011). Zato z govorico risbe otrok na izviren in pristen način izraža svoj pogled na okolje. Z risbo na preprost način izrazi tisto, česar še ne zna ali ne zmore. Abstraktnost otroških risb je posledica razvoja grafomotoričnih spretnosti in izhaja iz potrjene predpostavke, da vsak otrok vidi in doživlja resničnost na svoj način. Otrok preko risbe sporoča svoje veselje, želje in tudi konflikte ter strahove in le redkokdaj riše le naključno (Pogačnik, 2004; Pauli in Kisch, 1996). Otroško risbo psihologi uporabljajo kot terapevtsko in diagnostično sredstvo v namene odkrivanja njegovega zaznavanja, spoznavnega razvoja, ter čustvenega in socialnega doživljanja sveta (Nemec in Krajnc, 2011; Toličič in Smiljanić, 1979).

Uporaba risb zagotavlja neprecenljivo prednost, še posebej, kadar imamo težko nalogo, kot je ugotavljanje faze razvoja (razvojne značilnosti) in razvojnih primanjkljajev, ter obenem pomaga pri prepoznavanju socialno-čustvenih motenj (Seidel, 2010), prav tako pa nam lahko poda informacije o psihičnem stanju otrok z nevrološkimi in psihiatričnimi obolenji (Žmuc, 1974, po Cugmas, 2003). Koppitz (1968) meni, da je risba pomembna metoda preučevanja za otroke, stare med petim in enajstim letom, saj se v tem obdobju njihove sposobnosti izražanja čustev šele razvijajo (Cugmas, 2003) ter predstavlja eno najbolj naravnih in običajnih načinov izražanja. Zato lahko z otrokom na začetku srečanja z risanjem vzpostavimo nevsiljiv in originalen odnos (Tušak, 1997).

Schilder je ugotovil, da se simboli v otroški risbi pojavijo, kadar je njegovo duševno ravnotežje ogroženo, največkrat ob konfliktih s starši ali ob prepovedanih težnjah. Pri otroški risbi pa je potrebno upoštevati tudi barve, ki jih uporablja otrok. Izbira barv gre z roko v roki z otrokovim splošnim čustvenim stanjem v času njegovega ustvarjanja. Z barvo prikaže tudi svoj odnos do narisane objekta. Simbolični izraz čustvenega stanja predstavlja tudi izpuščanje oziroma poudarjanje določenih elementov v risbi (Žmuc Tomori, 1974, po Cugmas, 2003).

Otroška risba in dodani komentarji so lahko osnova za nadaljnji pogovor, ki mora vsebovati čim več podrobnosti o dejanju, prav te podrobnosti pa nas lahko privedejo tudi do materialnih dokazov (Dvoršak, 2008).

Tako poznamo dva načina obravnavanja otroške risbe, in sicer psihometričnega in analitičnega. Pri psihometričnem točkujemo posamezne elemente, medtem ko je pri analitičnem lahko ocena zelo osebna (Žmuc Tomori, 1974, po Cugmas, 2003). Pri srednji poti pa gre za način presoje, kjer se elementi strukturirajo in organizirajo. Pri analiziranju je zato potrebno opazovati veliko število risb, ustvarjenih seveda na isto temo in potem ugotoviti, po čem se razlikujejo med seboj (Cugmas, 2003). Predpogoj za razlago risb je poznavanje razvoja risanja glede na telesno in duševno zdravje otrok in mladostnikov (Seigel, 2010). Popravljanje, radiranje, izpuščanje ali poudarjanje določenega dela telesa nam lahko nakaže kje ima otrok težave in na kakšen način jih rešuje. Do 10. oziroma 12. leta risba predstavlja najprimernejši diagnostični pripomoček, ker pomaga pri spontanem izražanju otrok in ker je za to obdobje malo drugih psihodiagnostičnih sredstev (Žemva, 2003).

Vsak otrok v figuri nezavedno riše sebe, čeprav jo poimenuje kako drugače. Na ta način izraža tisto kar doživlja sam in zato človeška podoba predstavlja doživeto in občuteno otroško telo (Pauli in Kisch, 1996). Erika Uner (po Pogačnik, 2004) alarmne znake, ki izhajajo iz otroške slike deli na:

- neharmonično členovitost elementov,
- premajhno ali preveliko sonce,
- slaba proporcionalnost človeka ali hiše,
- sonce brez žarkov,
- sonce in človeka brez obraza,
- napadalne barve,
- črnitev.

Urnerkova analizo otroške slike kombinira z grafološkim testom Marie Hepner, kjer otroci rišejo različne kote, spirale, posamezne črke, svoje ime, kroge. Vsi ti elementi v večini primerov bistveno ne odstopajo eden od drugega. Otrok o težki situaciji težko neposredno posreduje informacije, saj še nima dovolj besednega zaklada. Slikanje sonca, drevesa, človeka in hiše zato velja kot prva stopnica za razumevanje njegovega položaja (Pogačnik, 2004).

6 TESTI (PREIZKUŠNJE) RISANJA

Raziskovanje grafičnega izražanja je potekalo na področju spontanega in ne spontanega risanja otrok, formalne in vsebinske značilnosti risb v različnih starostnih obdobjih, formalnega in vsebinskega spreminjanje enakih tem v različnih starostnih obdobjih. Klasifikacija psiholoških preizkušenj grafičnega izražanja je sestavljena iz različnih vidikov samih preizkušenj psihološke utemeljenosti – z vidika namena preizkušenj, z vidika iniciativnosti poskusnih oseb, z vidika njihove statičnosti (Tušak, 1997). Opredelila se bom na klasifikacijo z vidika poskusnih oseb, kjer poznamo spontane (atematske preizkušnje) in ne spontane (tematske) preizkušnje. Med tematske risalne preizkuse razvrščamo v nadaljevanju našete preizkuse.

6.1 Risanje človeka

Risanje človeka predstavlja preprosto uvodno preizkušnjo, ki nam pomaga, da otroka na lahek način vpeljemo v psihološki pregled in z njim vzpostavimo kontakt (Tušak, 1997). Leta 1926 je Goodenough oblikovala test, ki je predstavljal test inteligentnosti in je temeljil na otrokovi sposobnosti risanja človeka. Uporabljali so ga kot dopolnilo k ostalim razvojnim testom (Tušak, 1997). Slabost tega testa je, da ne upošteva dejstva, da pri višji starosti število elementov na človeški figuri upada (Žemva, 2003). Harris je ta test leta 1963 dopolnil ter posodobil in tako je nastal test risanja moža (DAM – Draw a Man test), ki je test otrokove psihične zrelosti in ne inteligentnosti. Meri otrokovo dejansko delovanje in temelji na razčlenitvi števila narisanih delov telesa, detajlov, ter povezanosti vseh delov med seboj (Cox, 1992, po Cugmas, 2003; Žemva, 2003).

Test risanja človeka (DAP) je Machover leta 1949 uporabila za oceno otrokove osebnosti, kjer je menila, da risanje predstavlja izraz sebe ali svojega telesa v okolju (Cox, 1992, po Cugmas, 2003). Risanje človeka ni odvisno samo od grafomotornega nivoja risalca, ampak tudi od tega, kako le-ta zna sebe in svoja stališča projicirati v človeka, ki ga je narisal. Tudi pri tej preizkušnji smo pozorni na to, ali je risba kompletna, poenostavljena itd. Machoverjevo je predvsem zanimal pomen narisane detajla (Tušak, 1997). Ta test se še danes pogosto uporablja v klinični praksi. Analiza slike po testu DAP je psihoanalitična. Večina strokovnjakov se strinja, da test nudi vpogled v otrokovo prilagoditev, manj zanesljive pa so sodbe, ki temeljijo na posebnih delih risbe (Cox, 1992, po Cugmas, 2003). Machoverjeva je s pomočjo kliničnih izkušenj, grafološkega pristopa, psihoanalitične

simbolike in kriterija napak risanja skušala razložiti pomen narisanih elementov. Tako je risbo človeka povezala s Schilderjevim konceptom telesne sheme in s psihoanalitično teorijo. Nastalo različnost pri otroških risbah pa je smatrala, kot posledico posameznikove osebnosti (Tušak, 1997).

Kadar otrok riše človeka, smo pozorni na to, kako nariše določene detajle, kot so glava, usta, oči, ušesa, nos in vrat. Pri risanju človeka največkrat začnemo z risanjem glave, ki nam predstavlja vir komunikacije, center za lokacijo sebe in center intelektualne moči. Vendar pa se lahko zgodi, da risar nariše glavo nazadnje, in sicer takrat, kadar ima oseba motnje v medosebnih odnosih (Tušak, 1997; Weiner in Greene, 2008).

Pri narisanih ustih na splošno velja, da le-ta, če so poudarjena, nakazujejo oralni konflikt ali seksualno problematiko. Otrok, ki je v družini deležen pogoste verbalne agresivnosti, preklinjanja in prepirljivosti, nariše usta grobo, z debelo črto in opaznim pritiskom (Tušak, 1997) ali pa nariše obraz brez ust (Tips on Analyzing Your Childrens' Drawings, 2013).

Pri risanju oči smo pozorni na to, ali so oči odprte ali zaprte, bolj ali manj poudarjene, ali so narisane trepalnice, kako so oblikovane obrvi. Če risalec nariše na široko odprte oči, to indicira ranljivost, občutljivost ter izražanje svoje agresivnosti na druge. Zaprte, male ali nedokončane oči nakazujejo zapiranje vase ter izogibanje medosebnim odnosom z drugimi (Tušak, 1997).

Dlani, še posebno cele roke, dajejo informacijo o socialni prilagojenosti in razvoju ega. Kadar so roke narisane zelo veliko, nakazujejo na kompenzacijo za slabosti in občutke krivde, ki so povezani z dejanji počelih z roko. Pogosto senčenje dlani bi prav tako lahko povezali z občutki krivde ali masturbacije. In tudi izpuščanje rok je indikator za občutek krivde, umik od ljudi in moške, katerim se ženske izogibajo. Prav tako poudarjanje pasu indicira motnje v odnosu do seksualnosti. Na podobno problematiko opozarjajo tudi narisani čevlji in klobuk. Dobro detajlirani čevlji na moški figuri simbolizirajo seksualni problem. Zelo detajlirane čevlje pogosto rišejo dekleta (Tušak, 1997).

Iz narisanih prstov lahko razberemo agresivnost. Samo narisani prsti, brez celotne roke in dlani, predstavljajo infantilno agresivnost, osenčeni prsti predstavljajo kazen. Lahko pa otroci agresivno stanje izrazijo z več kot petimi prsti (Tušak, 1997; Weiner in Greene, 2008). Pogosto senčenje in radiranje narisanega indicira anksioznost, agresijo in depresijo (Tušak, 1997).

6.2 Nariši svojo družino

Preko risbe nam otroci sporočajo svoja čustva, občutke, ki jih imajo z ljudmi okrog sebe, ter tudi svoje probleme. Psihologi menijo, da na ta način lahko dobro spoznajo svoje male »stranke« (Tips on Analyzing Your Childrens' Drawings, 2013). Kadar želimo, da nam otrok nariše svojo družino, ga prosimo, naj nariše vse svoje družinske člane, kot tudi sebe. Test nariši svojo družino sta oblikovala Appel (1931) in Wolff (1946) (Handler, Campbell in Martin, 2004)) ter F. Minkowska (Tušak, 1997). Burns (1982) je razvil metodo točkovanja, ki je temeljila na postavitvi figur, simboliki in narisanih detajlih. Nekateri raziskovalci pa so se nanašali na popačenje figure, kakovostno linijo, spolno diferenco (Handler in Habenicht, 1994, po Handler, Campbell in Martin, 2004).

Iz testa nariši svojo družino se je oblikovala projektivna tehnika kinetični test nariši svojo družino (K-F-D). Pri tem testu so prosili posameznike, naj narišejo sebe in družinske člane, ko nekaj počnejo skupaj (Burns, 1982; Burns in Kaufman, 1970, 1972, po Handler, Campbell in Martin, 2004). Ta test se velikokrat uporablja pri ocenjevanju osebnosti, pri umetnostni terapiji, zdravljenju raznih osebnih motenj in v posebnem izobraževalnem okolju. Z uporabo K-F-D lahko olajšamo razumevanje dinamičnih odnosov med družinskimi člani, kakor tudi posamezne prilagoditve in obrambne mehanizme, ki se lahko pojavijo v družinskem okolju. Z obstoječimi K-F-D lestvicami lahko dosegamo visoko stopnjo zanesljivosti. Vendar pa so nekatere raziskave pokazale, da zna Burnsovo točkovanje biti dokaj vprašljivo, saj je bilo včasih najdenih več patoloških spremenljivk pri normalnih otrocih, kot pri obolelih ali zlorabljenih, zato moramo biti pri interpretaciji tega testa previdni (Handler in Habenicht, 1994, po Handler, Campbell in Martin, 2004).

Tako ima otroška risba vedno globok pomen, saj otroci prav ničesar ne narišejo slučajno. Vsi narisani motivi jim predstavljajo prav poseben pomen (Pogačnik, 2004). V primerih, kadar otrok nariše žalostnega človeka ali »kadar ne zna dodelati detajlov figure« in »kadar drevo ne raste tako visoko, kot običajno«, se lahko izraža depresivno stanje, občutki nemoči in nizka samopodoba otroka (Weiner in Greene, 2008). Njihove risbe so sporočila in lahko tudi kriki na pomoč (Pogačnik, 2004).

6.2.1 Začarana družina

Analizo stanja, kaj se s kom dogaja, opravimo torej s preprostim risanjem hiše, drevesa, človeka, živali in sonca in preko risbe lahko izvemo marsikaj. Če pa želimo izvedeti, kaj se skriva v nezavednem stanju otroka, lahko uporabimo test Marte Kos in Gerda Biermanna – začarana družina. Ta test lepo odraža razmerja med družinskimi člani, njihovo odsotnost, strahove, povezave, neobvladljivost družinske usode staršev. Kljub temu, da obstaja veliko drugih tehnik za odkrivanje teh težav, pa lahko ravno ta test posega na področje globinske psihologije (Pogačnik, 2004). Pri risanju družine je pomembna razporeditev posameznih članov, položaj otroka med družinskimi člani, medsebojne povezave med člani, velikostna razmerja, izrazi obraza ali pa kar drži celotnega telesa. Najprej otrok nariše osebo, s katero se enači. Osrednje je velikokrat mesto družinskega člana, ki velja za gonilno silo družine. Varovan otrok svojo lastno podobo po navadi postavi tesno ob enem od staršev ali pa v sredini med obema, medtem ko čustveno zavrt otrok svojo podobo postavi vstran od drugih družinskih članov (Žmuc Tomori, 1974, po Cugmas, 2003).

Test začarane družine združuje kinestetični prezentacijski sistem, kjer otroku podamo možnost risanja, zraven pa opazujemo njegovo mimiko in geste, vizualni sistem, kjer opazujemo, kaj je otrok narisal, in avditivnega, kjer glasovno opišemo, kaj je otrok narisal. Vsi ti elementi pa nam ponudijo uvid v otrokov svet in iskanje primernih rešitev. Gre za projektivni test, ki je neposredno vezan na družino in motnje, ki izhajajo iz nje. Marta Kos in Gerd Biermann sta z delom začela 1956, ko se o zlorabah še ni veliko govorilo, kar pa ne pomeni, da zlorab ni bilo (Pogačnik, 2004). Velja nasprotno, le da je v primerjavi z zadnjim desetletjem statistik bolj malo (Pogačnik, 2004).

Borut Pogačnik je tehniko risanja družine nekoliko posodobil. »Otroku damo papir, mehak svinčnik ali – še boljše – barvice; radirke pa mu ne damo. Povemo mu, da se bomo danes igrali, in sicer, da bo lahko sestavil zgodbo svoje ali katere koli druge družine tako, da bo prišel v to družino čarovnik in jo začaral. Od tod naprej je zgodba povsem njegova. Večina otrok pravi, da sicer riše neko drugo družino, toda praksa uči, da gre v večini primerov za otrokovo družino. Če pa koga na risbi ni ali je celo preveč, pa je to že simptomatično« (Pogačnik, 2004, str. 9).

Zgodba s čarovnikov na ta način otroku pomaga, da se identificira in sooči s frustracijami, ter ga v družino vključuje na varen način. Odkrivanje ali že celo potrjevanje kaznivega

početja lahko tudi snemamo. Drugače pa otroka opazujemo in si zapisujemo podrobnosti in pojasnila, ki nam jih poda. Trikotna dimenzija narisane družine vedno predstavlja konfliktno situacijo. Na vrhu trikotnika je vedno narisana oseba, za katero meni, da je izvir konflikta (Pogačnik, 2004).

6.2.2 Anatomska risba

Klinični psihologi si pri diagnostiki domnevno spolno zlorabljenih otrok pomagajo z uporabo risanja človeške figure ali anatomske risbe, kjer jim ponudijo že narisane gole človeške figure, otrok pa pokaže na dele telesa, ki jih je odrasla oseba uporabila (Aldridge idr. 2004; Willcock, Morgan in Hayne 2006; po Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe, 2007). Te narisane fotografije golih figur nam lahko pomembno pomagajo pri otrocih, za katere je izkušnja preveč travmatična, sramotna ali boleča. Tako strokovnjaki, ki izvajajo pogovore z domnevno spolno zlorabljenim otrokom, uporabljajo risbe z golimi figurami za identifikacijo delov telesa ali pa da pojasnijo in potrdijo besede žrtev. Vendar pa so avtorji Brown idr. (2007) ugotovili, da je uporaba anatomske risbe veliko bolj primerna za mlajše otroke (Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe, 2007).

Slaba stran risb je, da je nekatere oblike zlorab težko pokazati (Pogačnik, 2004). Avtorji Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe (2007) predlagajo, da kadar strokovnjak uporablja risbo človeške figure, zagotovi tudi predhodno prakso za njihovo uporabo kljub temu, da je otrok dovolj star in razume pomen anatomske risbe. Kadar otroke sprašujemo o dotikih, z uporabo risbe ali brez, morajo biti njihovi odzivi preizkušeni z uporabo odprtih vprašanj, da lahko otroci opišejo kako je prišlo do tega dotika ali dogajanja. Rezultati raziskav avtorjev so pokazali, da je otroke tvegano spraševati o dotikih, o katerih niso poročali sami od sebe, prav tako pa razjasnjujejo tveganje v zvezi z uporabo risanja človeške figure. Anatomske risbe torej ne izzovejo nič več informacij kakor verbalna vprašanja. Študije so tudi pokazale, da lahko risbe v najslabšem primeru privedejo tudi do nepravilnih informacij (Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe, 2007).

7 MOTIVI OTROŠKIH RISB

Kadar pridemo v stik z domnevno zlorabljenim ali celo zlorabljenim otrokom, moramo otroka spraševati o travmatičnem dogodku po principu t.i. tehnike lijaka – od splošnega k posamičnemu in posebnemu (Pogačnik, 2004). V klinični praksi se najpogosteje uporabljajo testi nariši človeka (DAP), nariši hišo – drevo – osebo (HTP) in nariši svojo družino (KFD) (Weiner in Greene, 2008). Tako se na otroških risbah največkrat pojavijo motivi kot so hiša, sonce, človek, drevo in živali. In ravno v teh motivih se zrcalijo otrok, starši, dom, vrtec in sovrstniki (Pogačnik, 2004; Marjanovič Umek, 2011). Z risanjem hiše otrok velikokrat izraža svoje občutke doma in medosebne odnose s starši. Hipoteza Bucka (1948) in Hammerja (1960, 1985) predstavlja, da drobno narisana vrata v razmerju z velikimi okni ali okni z roletami lahko kažejo na umik iz medosebnih odnosov s straši ali na nepripravljenost na zunanji svet. Prav tako pri risanju drevesa, menita, da drevo odraža osebni občutek sebe, kako ljudje vidijo sebe in kako želijo, da jih vidijo drugi. Kadar liste zamenjajo s trnjem, lahko sklepamo, da s tem želijo izraziti jezo in sovraštvo. Prav tako sta Buck (1985, 1992) in Handler (1996), zagotovila seznam vprašanj, ki jih postavimo otroku ob risanju drevesa ali hiše (npr. Kakšne dejavnosti se odvijajo v hiši? Kaj vse potrebuje hiša? Kateri je najmočnejši in najšibkejši del drevesa? Na kaj vas spominja narisano drevo? Kaj narisana oseba največkrat počne? Kako se oseba obnaša, kadar je jezna ali žalostna?) (Weiner in Greene, 2008).

Ena od najbolj pogosto raziskanih grafičnih značilnosti človeške figure pri risbi fizično zlorabljenih otrok je opustitev delov telesa, običajno rok, nog in stopal. Culbertson in Revel (1987), sta zbrala risbe 20 čustveno motenih otrok, 20 zdravih otrok in 20 fizično zlorabljenih otrok s čustvene motnjo. Raziskovalci so ugotovili velike razlike pri opustitvah rok in nog, vendar pa niso dobili pomembnih rezultatov pri opustitvi oči, nosu, ust, nog, rok, telesa in vratu. Ker avtorji niso dokončno končali primerjave, tako ni bilo razvidno, katere skupine se najbolj razlikujejo. Ugotavljajo pa, da je bilo pri skupini otrok, ki so bili zlorabljeni, največ opustitve delov telesa (Allen in Tussey, 2012).

Veltman in Browne (2003) sta preučila risbe kinetičnega testa nariši svojo družino, kjer sta zbrala 6 zlorabljenih otrok in 12 otrok, ki niso imeli izkušenj z zlorabo, na kazalnikih, ki sta jih prvotno kategorizirala Peterson in Hardin (1997). Ti kazalniki temeljijo na prikazu medosebne komunikacije, čustveni podpori v družini, dejavnostih, ki jih družina počne,

sorazmernosti narisanih figur in opustitvi delov telesa (Peterson & Hardin, 1997; po Allen in Tussey, 2012). Pomembne razlike so se pokazale pri opustitvi določenih delov telesa, pri nesorazmernosti narisanih figur in razdalji med družinskimi člani (Allen in Tussey, 2012).

Prav tako so študijo opravili Piperno, Di Biasi in Levi (2007), kjer so primerjali risbe fizično in spolno zlorabljenih otrok s kontrolno skupino, v kateri otroci niso bili zlorabljeni. Otroci v vseh skupinah so bili stari od 5 let do 10 let. Otroške risbe pod navodilom, naj narišejo svojo družino, so analizirali s pomočjo posebnega pregleda inventarja (FDI-Family drawing Inventory). Ta pregled v prvi vrsti upošteva kvalitativne in kvantitativne spremenljivke, kot so kakovost risbe, otroška percepcija njihovih družinskih članov ter njihovo lastno dožemanje sebe v družinskem sistemu. Rezultati so pokazali pomembne razlike med zlorabljenimi otroci in kontrolno skupino. Zlorabljeni otroci so človeško figuro narisali bolj izkrivljeno in brez podrobnosti. Njihove risbe na splošno kažejo jasne signale travme, saj obstaja verjetnost, da večina zlorabljenih otrok izključi svojo nadarjenost risanja – niso pozorni na to, kako je narisana figura, ampak le na to, da je posredovan namen. V risbah fizično ali spolno zlorabljenih otrok je opaziti več čustvenih stisk kot pri otrocih, ki niso imeli takšnih izkušenj. Vendar pa pri raziskavi ni bilo jasno, kaj je pomenila odsotnost ali prisotnost določenega indikatorja (Allen in Tussey, 2012).

Pri ugotavljanju ali je otrok zlorabljen so avtorji Blain, Bergner, Lewis in Goldstein (1981), Culbertson in Revel (1987) in Howe idr. (1987) upoštevali tudi indikatorje kot so risanje dima iz dimnika, kompleksnost glave, odsotnost določenih podrobnosti, risanje figur brez oblačil ter nejasno narisanih spolov. Vendar pa niso našli dovolj temeljnih dokazov kateri od teh indikatorjev je najpogosteje prisoten pri zlorabljenih otrocih (Allen in Tussey, 2012).

Iz primera devetletne deklice, ko je narisala svojo družino, lahko predvidevamo, da se v družini počuti zelo osamljeno, ločeno in odtujeno od družinskih članov, saj je narisala sebe zelo oddaljeno od ostalih članov, kateri skupaj počnejo neko dejavnost (Weiner in Greene, 2008).

Kot najbolj pogost pokazatelj spolne zlorabe navajajo upodobitev spolovil. Koppitz (1968) je zbral risbe 1800 otrok starih med 5 in 12 let, ter ugotovil, da je genitalije narisalo manj kot 1% otrok. Na podlagi teh ugotovitev je DiLeo (1973) izvedla svojo oceno otroških risb in ugotovila, da je upodobitev genitalij zelo redka. Vendar je sklenila predpostavko, da ko

se na risbi pojavijo spolovila, da gre lahko za kakšno poškodbo medenice ali spolno zlorabo (Allen in Tussey, 2012).

Hibbard, Roghmann in Hoekelman (1987) so naredili raziskavo med 52 otroki, ki so doživeli spolno zlorabo in kontrolno skupino 52 otrok, ki niso bili zlorabljeni. Pri risbi so ocenjevali navzočnost petih delov telesa: oči, vagine, penisa, popka in anusa. Rezultati so pokazali, da kljub uporabi enostranskega Fisherjevega testa in ob zadostni zanesljivosti ni bilo bistvene razlike med spolno zlorabljeni otroki in kontrolno skupino. Ugotovili so, da je le 6 od 104 otrok narisalo spolovilo in na podlagi tega zaključili, da študija ni imela dovolj moči, da bi lahko dokazali statistično pomembne rezultate. Kljub pomanjkanju statistično pomembnih rezultatov in nizko stopnjo otrok, kateri so narisali spolovilo, so avtorji dognali, da je prisotnost spolovil na risbi potrebno upoštevati kot možnost spolne zlorabe (Allen in Tussey, 2012).

Pomembnost vsakega elementa je izražena z osrednjim položajem na sliki, velikostjo in barvo. Velike oblike predstavljajo samozavest in vitalnost, medtem ko majhne oblike ponazarjajo pomanjkanje samozavesti, ovire, strah in skromnost (Pogačnik, 2004).

Tako narisane figure sebe ali drugih v velikosti 5 cm ali manj ter figure, večje od 23 cm, lahko nakazujejo na socialne ali čustvene težave otrok (Siedel, 2010). Prijazne osebe so narisane večje, medtem ko so zlobne in grde osebe narisane manjše od nevtrálnih oseb (Cox, 2005 in Jolley, 2010, po Marjanovič Umek, 2011).

Motivi, naslikani na dnu, vrhu ali v sredini pogosto simbolizirajo individualne težave otrok. Območje dna – tal (npr. manjkajoča osnovna črta, kjer ni narisane trave, vode) lahko kaže na težavo s fizičnim počutjem (stati na majavih tleh). Prazni prostori v celotnem območju risbe so prav tako lahko izraz socialno-čustvenih konfliktov. Prostorska oddaljenost od motivov lahko simbolizira čustveno naklonjenost/odtujenost, bližino/razdaljo, torej čustveni odnos družinskih članov. Da so prisotni konflikti v družini in da gre za pomanjkanje varnosti, lahko posumimo, kadar otrok riše družinski portret in izpusti katerega od družinskih članov (Seidel, 2010) ali pa so prisotne še nekatere nenavadne vsebine (Mlakar, 2011).

Drobno, narahlo narisani elementi na spodnjem robu lista so značilni za anksioznega in utesnjenega otroka. Toga sestava celotne risbe pa kaže na čustveno zavrtost (Žmuc Tomori, 1974, po Cugmas, 2003).

Kadar želi otrok svojo risbo počekati s temnimi barvami, skuša izbrisati izdelano sliko ali pa jo narediti čimbolj neopazno. Če začne otrok čekati risbo, kadar mu eden izmed staršev ali odraslih nekaj govori, lahko to nakazuje na boleč pogovor (Mlakar, 2011) ali pa preprosto ne želi, da bi drugi prepoznali, kaj se mu dogaja (Seidel, 2010).

7.1 Sonce

Sonce predstavlja veliko moč in ima pomembno vlogo, saj s krogom oznanja celoto in celostnost. Če imata človek in sonce enake znake, sklepamo, da so otroci duševno zdravi in da živijo v zdravem družinskem razmerju. Če pa ima sonce več znakov kot človek ne predstavlja dobrega znaka o življenju v družini. Kadar otrok soncu nariše obraz in obrazne poteze, človeku pa ne, lahko sklepamo, da doživlja velike napetosti, ki temeljijo na težavah med staršema, odsotnosti staršev ali pa celo zanemarjenosti (Pogačnik, 2004).

Otroci, ki rišejo sonce zelo veliko, se počutijo potisnjene in preobremenjene ter lahko predstavlja tudi nad kompenzacijo. Majhno sonce kaže na šibkost in skromno vlogo v družini (Pogačnik, 2004).

7.2 Hiša

Hiša predstavlja varno okolje, kjer otrok razvija svojo sposobnost vzpostavljanja odnosov in oblikuje svoja čustva. Zgradba hiše predstavlja zgradbo človeka in je običajno narisana kot dvonadstropna. Okna predstavljajo oči, vrata usta, streha glavo, ki simbolizira zaščito. Preko narisane hiše lahko predvidevamo, kakšna atmosfera vlada znotraj in zunaj hiše, kako gledamo na svet in kako želimo, da drugi vidijo nas (Pogačnik, 2004).

Okna so most med dogajanjem zunaj in znotraj hiše, ter odprtost v prihodnost. Zato je pomembno, ali imajo narisane mreže, so zaprta, odprta in/ali dajejo upanje. Vrata dopuščajo odprtost in zaprtost v stikih in potrebah (Pogačnik, 2004). Kadar je hiša narisana brez vrat, po navadi to otroka označuje kot negotovega (Mlakar, 2011).

Žrtve incesta se pogosto bojijo spalnic in hiš, saj se večina teh dogodkov zgodi v zaprtih prostorih, v prostorih, kjer živi družina. Žrtve običajno narišejo sebe in sorojence zunaj hiše. V primerih risb spolno zlorabljenih otrok se pojavljajo odprta vrata, ki nakazujejo, da se žrtve incesta bojijo spati v svoji sobi. Zato rišejo jasno opredeljene prostore in s tem naj bi nakazali, kje se storilec najraje giblje. Zidove hiš narišejo zelo debele (Tušak, 1997).

7.3 Drevesa

Drevesa antropomorfno predstavljajo človeka in individualnost, ter so na ta način sinonim za osebnost (Pogačnik, 2004).

Tušak (1997) navaja, da so si pri risanju drevesa za ugotavljanje travmatičnih dogodkov pomagali z Wittgesteinovim indeksom, ki ga je razvil nemški nevrolog Wittgestein in je izhajal iz spoznanja, da risanje drevesa v celoti velja ali pa sploh ne. Narisane brazgotine na drevesu predstavljajo travmatično izkušnjo. Vendar pa travmatičnih dogodkov ne smemo ocenjevati samih po sebi, ampak preverimo, kakšen pomen oziroma kakšno težo predstavljajo posamezniku. Prav tako moramo upoštevati tudi, v kakšnih okoliščinah je posameznik živel (Tušak, 1997).

Raziskovalca Cox (2005) in Jolley (2010) navajata vsebino risbe in simbolne prvine, kot eni izmed meril izražanja čustev v otroški risbi. Npr. cvetoče drevo kaže veselje, posušene veje kažejo na žalost. Pri simbolnih prvinah veselje predstavlja drevo s cvetjem ali sadeži (Marjanovič Umek, 2011).

Če ima otrok zadovoljene potrebe po ljubezni, varnosti in dotiku, ter upoštevanju, bodo njegove risbe izražale ogromno igrivosti in živahne barve. Tako so na risbah upodobljeni sonce, osebe, ki jih ima rad, na skoraj celotni površini papirja. Pravo nasprotje pa predstavljajo risbe otrok, ki so ločeni od staršev ali doživljajo kakršnokoli obliko travme (Razvoj otroške risbe, 2011).

8 DIAGNOSTIČNI VIDIK BARV

Jolley (2010) meni, da otrok svoja čustva v otroški risbi izraža tudi preko barv (Marjanovič Umek, 2011). Zato pri obravnavi otroških risb in slikanic veliko psihologov pri terapevtskem in diagnostičnem namenu upošteva tudi barve. Pri tem se zavedajo, da je uporaba barv le projekcija otrokove notranjosti. Barve kot take nam razodevajo predvsem njihovo emocionalno doživljanje (Trstenjak, 1978). Na splošno pa avtorji, ki se ukvarjajo s preučevanjem risbe, pravijo, da mlajši otroci ne izbirajo barv zaradi njihovega realističnega pomena, ampak jo izberejo naključno. Golomb (1992, po Marjanovič Umek, 2011) in razvojna psihologinja prof. dr. Ljubica Marjanovič Umek (2011) navajata, da začnejo otroci z uporabo realističnih barv nekje po petem letu starosti, saj jim prej posnemanje realnosti ni bistvenega pomena.

Sijoče barve, kot so rdeča, oranžna, rumena in zelena, uporabljajo večinoma živahni otroci (Pauli in Kisch, 1996). Take barve kažejo na spontano in prijetno čustvenost otrok s prijateljskimi odnosi, ki se radi udeležujejo različnih iger in so pri svojem čustvovanju močno odvisni od drugih oseb. Pri pretežni uporabi rumene barve otroci izražajo zelo čustveno vedenje, so zelo srečni in imajo dobre medosebne odnose (Trstenjak, 1978).

Pri plašnih in negotovih otrocih se pojavljajo bolj hladne barve (rjava, vijolična, modra, črna) (Pauli in Kisch, 1996). Na ta način izražajo zelo nadzorovano obnašanje, se ne vsiljujejo drugim, raje se igrajo sami, so bolj razumskih razmišljanj in se ravna po svojim mislih in idejah. Izražajo lahko tudi znake napadalnosti in maščevalnosti. Pri otrocih gre za omejevanje in potlačevanje njihovih čustvenih odzivov, saj rastejo pretežno v nadzorovanem okolju, kjer so bila njihova čustva vedno zatirana (Trstenjak, 1978).

Majhni otroci pogosto uporabljajo črno barvo zaradi njene izraznosti in ne zaradi socialno-čustvenih težav (Seidel, 2010). Če pa v risbah pogosto opazimo temačne barve, kot so črna in temnorjava, moramo biti na to pozorni, saj se lahko v otroku začne razvijati depresija zaradi različnih negativnih vplivov iz okolja (Pauli in Kisch, 1996). Take barve lahko predstavljajo tudi močno izražanje otrokovega strahu, žalosti ali bolečine (Seidel, 2010) ter znake potrnosti in brezupa (Mlakar, 2011). Nekateri otroci, ki dajejo pretirano prednost črni barvi se radi igrajo sami, sami branijo svoje delo in položaj in prav zaradi tega utegnejo kdaj biti tudi napadalni (Trstenjak, 1978).

Nagnjenost k rdeči barvi ponazarja dober otrokov odnos z odraslimi in drugimi otroci (Trstenjak, 1978). Vendar pa tako Trstenjak kot grafologinja Trampuševa navajata, da utegne biti pretirana uporaba rdeče barve težaven znak, ki kaže na jezo ali agresijo (Mlakar, 2011; Trstenjak, 1978).

9 KAKO DO DOKAZOV O ZLORABI S POMOČJO OTROŠKE RISBE?

Uporaba sistematične analize risb zlorabljenih otrok so po svetu še redkost (Pogačnik, 2004), čeprav nam lahko pomagajo ugotoviti izkušnjo zlorabe, bodisi ker majhni otroci še nimajo razvitih govornih sposobnosti bodisi zato, ker je informacija neprijetna in boleča (Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe, 2007). Zato je zelo priporočljivo, da se v mirnem okolju z otrokom sproščeno pogovorimo in dogovorimo, da nam najprej nariše hišo, sonce, drevo in človeka. Ta preprosta slika nam poda informacijo o otrokovem trenutnem psihičnem stanju (Pogačnik, 2004).

Tehnika risanja dinamične družine se pogosto uporablja takrat, kadar otrok ne more govoriti o teh zadevah, saj so zanj preveč travmatične (Pogačnik, 2004) in kadar tudi oče in mati zanikata travmatični dogodek. Pričakujemo, da bo v risbi otrok prikazal odnose družinskih članov in svojo vlogo v družini (Tušak, 1997). Tako nam risba pomaga pri vpogledu v družinske odnose, kar ni slabo, še posebno, če sumimo, da se je zloraba zgodila ravno v družini. Risba je uporabna tako pri otrocih med 6. in 11. letom starosti, kot tudi pri mlajših. Mlajši otroci od petih let, ustvarjajo koristne risbe, pri katerih moramo detajle dobro označiti, da nam podajo ustrezno razlago. Med drugim pa tudi nekateri mladostniki raje zlorabo narišejo, kot da o njej govorijo (Pogačnik, 2004).

Ne glede na to, ali gre za problematiko otrokovega obnašanja ali zlorabo, nam lahko tehnika začarane družine, anatomske risbe, igre z lutkami ali intervju pomaga razumeti otrokov svet doživljanja. Otroka ne smemo obsojati zaradi njegovega vedenja, saj nikoli ne vemo, kaj je tisto, kar v družini ali okolici prinaša razloge za takšno vedenje (Pogačnik, 2004), zato lahko ima risba pomembno funkcijo tudi v psihoterapiji (Toličič in Smiljanić, 1979).

V eni izmed raziskav Browna idr. (2007) so raziskovalci dokazali, da so od otrok z neposrednimi vprašanji dobili veliko več informacij, kot če so jim dovolili zraven risati. Ena od študij pa je pokazala, da risanje med razgovorom zmanjša točnost dajanja podatkov, še posebej takrat, ko je do razgovora prišlo nekaj časa po zlorabi. Dokazali so tudi, da lahko risbe spodbudijo otroke, da poročajo o dogodkih, ki se sploh niso zgodili. Uporaba risanja človeške figure in specifičnih učinkov risanja se nedvomno razlikujejo glede na določene okoliščine vključno s podanimi navodili, vseeno pa je zelo malo znanega o optimalnih pogojih uporabe risanja človeških figur in se pri tem pojavlja vprašanje, ali risanje človeških

figur dejansko pomaga pri podajanju natančnih izjav ((Brown, Lamb, Lewis, Orbach in Pipe, 2007).

Previdna in dovzetna razlaga otroške risbe skozi ideografični pregled njihovih strukturnih, tematskih in vedenjskih značilnosti lahko predpostavi številne hipoteze o medsebojnih odnosih, skrbeh in zmogljivostih sodelovanja, zlasti o otrokovem samozavedanja in medosebnih odnosih. Čeprav še takšne raziskave niso bile ustrezno preučevane glede njihovih psihometričnih lastnosti, klinične izkušnje nakazujejo, da se lahko risbe izkažejo za koristne pri načrtovanju psihoterapije in pri ocenjevanju napredka otrokovega zdravljenja. Poleg tega so nam lahko skupni rezultati risb, ki temeljijo na podlagi določenih motivov in globalnih prikazov v pomoč pri ocenjevanju težavnosti dogodka in psihičnega stanja otroka. Do neke mere so že bile empirično potrjene, vendar so potrebna še dodatna temeljita raziskovanja (Weiner in Greene, 2008).

V preteklosti je veliko študij podvomilo v veljavnost risanja kot projektivnega testa. Kljub temu pa psihoanaliza in razvoj psihologije še vedno ohranjata risbo kot možnost, ki omogoča otroku, da izrazi svoje nelagodje, tesnobo in razvije obrambne mehanizme proti bolečini. Risba se kot projektivna tehnika večinoma ukvarja z ocenjevanjem otrokovega čustvenega stanja in pomaga pri identifikaciji čustvenih problemov. Uporaba projektivnega testa risanje družine se pri ocenjevanju zlorab obravnava v skladu z obstoječo literaturo in je predvsem pomemben pripomoček za nadaljnje klinične preiskave in raziskave (Piperno, Di Biasi in Levi, 2007).

Allen in Tussey (2012) ugotavljata, da so klinična opazovanja pokazala, da se lahko v otroških risbah pojavijo elementi, ki nakazujejo na fizično ali spolno zlorabo otroka. Ti elementi pa se ne pokažejo pri otrocih, ki te izkušnje niso imeli. Raziskovalci so ugotavljali, ali se pojavijo kakšni grafični kazalci ali sistemi točkovanj, ki določajo zanesljivost in veljavnost, da se je zloraba resnično zgodila. Primerjali so skupino zlorabljenih otrok in ne zlorabljenih otrok. Vendar pa so rezultati pokazali, da čeprav se nekateri elementi pojavijo pri večini zlorabljenih otrok, se ti rezultati le redko ponovijo, saj so posledica metodoloških in alternativnih razlag za ugotavljanje zlorabe (npr. duševne bolezni). Tako niti grafični kazalci niti sistemi točkovanja ne zagotavljajo zadostnih empiričnih dokazov za ugotavljanje fizične ali spolne zlorabe preko otroške risbe.

10 SKLEPI

V pogojih varnosti in čustvene navezanosti se otrok naveže na svoje starše, ki so čustveno uglašeni na svojega otroka, spremljajo njegovo hranjenje, odzivanje, spanje in smeh. Tako starši prepoznavajo otrokove čustvene in fiziološke potrebe. Vse to pa predstavlja le osnovni interakcijski okvir. Na globlji ravni se starši predajo otroku in so se pripravljene odzvati na otrokova vedenja in stanja (Erzar in Kompan Erzar, 2011). Vendar na žalost v vseh družinah ni tako, kot bi moralo biti. Kot smo že omenili, znotraj družine lahko nekateri člani bijejo bitko z različnimi oblikami zlorab, kot so fizična, čustvena, spolna zloraba ter zanemarjanje.

Nasilje v družinah še vedno v veliki meri ostaja tabu, saj redkokdo zbere pogum za preprečitev le-tega. In največjo bolečino ob tem občutijo najšibkejši člani družine – otroci. Skozi prebrano literaturo, smo ugotovili, da posledice travm niso samo modrice, glavoboli, izguba apetita ipd., ampak se pojavijo veliko večje težave, kot so antisocialno vedenje, motnje čustvovanja, disociacija, posttravmatska stresna motnja, multipla osebnost, občutki sramu in krivde itd. Ugotovili smo tudi, da se največ zlorab pojavi v dezorganizirani obliki navezanosti.

Zaradi zanimanja, kaj vse nam lahko pove otroška risba, smo v nadaljevanju diplomske naloge večjo pozornost namenili ravno govoricu otroške risbe. Iz prebrane literature smo ugotovili, da so lahko nekateri motivi v otroški risbi pokazatelji domnevne zlorabe in da so nekateri avtorji, npr. Furunkul, Bergner, Lewis in Goldstein (1981), Culbertson in Revel (1987), Hjorth in Harway (1981), Culbertson in Revel (1987), Veltman in Brown (2003), Piperno, Di Biasi in Levi (2007), preko raziskav prišli do ugotovitev, da zlorabljeni otroci pri risanju človeške figure opustijo nekatere dele telesa, predvsem roke, noge in stopala. Prav tako se pojavijo razlike pri nesorazmernosti narisanih figur in razdalji med družinskimi člani. Kljub temu pa risbe same ne smemo uporabiti kot trdnega dokaza za zlorabo, saj so lahko narisani elementi le naključni, čeprav je otroška risarska govorica le redkokdaj naključna. Risbo lahko uporabimo kot psihološko in diagnostično sredstvo, vendar moramo zraven vseh risb, ki nam jih otrok nariše, zapisati otrokovo razlago risbe. Prav tako pa moramo poznati tudi značilnosti otrokovega razvoja, zgodovino družine in okolje, v katerem živi. Za poznavanje odnosov v družini pa najpogosteje uporabimo projekтивni test, imenovan začarana družina.

Nekatere študije so pokazale, da lahko otroci preko risbe podajo informacije, ki se izkažejo za lažne in neveljavne ter le naključne. Na to vplivajo lahko različne informacije (zgodbe iz televizije, kakšne pravljice, učenje o spolnosti, razlikovanju med spoloma), zato je zelo pomembno, da poznamo različne otrokove okoliščine.

Z diplomskim delom želimo razširiti informacijo o zlorabah in predvsem zavedanje o tem, kakšne posledice imajo le-te za otrokov razvoj. O travmatičnih izkušnjah je zelo težko govoriti tako odraslim, kot tudi najmlajšim. Tako menimo, da otroška risba otrokom daje svoboden in najmanj stresen način izražanja svojih negativnih občutij, strahov in bolečine. Menimo tudi, da bi morali v vrtcih in nižjih razredih osnovne šole posvečati večjo pozornost poznavanju spornih motivov, ki se pojavljajo pri travmatiziranih otrocih, ter diagnostičnemu pomenu otroške risbe, saj bi na ta način hitreje in lažje odkrivali zlorabe. Namen diplomskega dela je torej spodbujanje uporabe otroške risbe pri ugotavljanju emocionalnih težav otrok ter ozaveščanje ljudi, da je potrebno zlorabo čimprej odpraviti in o njej spregovoriti, ter poiskati ustrezno pomoč, še posebno kadar so vpleteni otroci.

11 LITERATURA in VIRI

Allen, B. in Tussey, C. (2012). Can Projective Drawings Detect if a Child Experienced Sexual or Physical Abuse? A Systematic Review of the Controlled Research. *Trauma, violence & abuse*, 13 (2), 97-111.

Bain, O. in Sanders, M. (1996). *Ko pride na dan: vodič, za mlade, ki so bili spolno zlorabljeni*. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše: Co Libri.

Bašič, K. (1997). *Spolni napad na otroka*. V razširjen zbornik 2. cikla seminarjev namesto koga roža cveti: Trpinčen otrok – kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok (str. 130 – 129). Ljubljana: Meridiana.

Brown, D. A., Lamb, M. E., Lewis, C., Pipe, M. E. (2007). Supportive or suggestive: Do human figure drawings help 5- to 7- year – old children to report touch? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75 (1), 33 – 42.

Cugmas, z. (1998). *Bodi z menoj, mami: razvoj otrokove navezanosti*. Ljubljana: Produktivnost, Center za psihodiagnostična sredstva.

Cugmas, Z. (2003). *Narisal sem sonce zate: izbrana poglavja o razvoju otrokove navezanosti in samozaznave*. Ljubljana: center za psihodiagnostična sredstva.

Cvetek, R. (2009). *Bolečina preteklosti: travma, medosebni odnosi, družina, terapija*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.

Deblinger, E. in Runyon, M. K. (2005). Understanding and treating feelings of shame in children who have experienced maltreatment. *Child Maltreatment*, 10, 364 - 276.

Dvoršek, A. (2008). *Kriminalistična metodika*. Ljubljana : Fakulteta za varnostne vede.

Erzar, T. in Kompan, Erzar, K. (2011). *Teorija navezanosti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Gostečnik, C. (2003). *Srečal sem svojo družino II*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut.

Gostečnik, C. (2006). *Neustavljivo hrepenenje*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut.

Gostečnik, C. (2008). *Relacijska paradigma in travma*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut.

Handler, L., Campbell, A., Martin, B. (2004). Use of graphic techniques in personality assessment: reliability, validity and clinical utility. V M. Hersen (ur.), *Comprehensive handbook of psychological assessment, personality assessment* (str. 387-405). Hoboken, New Jersey.

Kompan Erzar, K. (2003). *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut: Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Kompan Erzar, K. (2006). *Ljubezen umije spomin*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut: Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Kompan Erzar, K. (2006). Vloga primarnih odnosov in navezanosti v razvoju posameznika. *Bogoslovni vestnik*, 66 (1), 137 – 150.

Kornhauser, P. (1997). *Hude oblike fizičnega trpinčenja otrok*. V razširjen zbornik 2. cikla seminarjev namesto koga roža cveti: Trpinčen otrok – kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok (str. 22 – 51). Ljubljana: Meridiana

Marjanovič Umek, L. (2011). Otroška risba. V Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme* (str. 127 – 155). Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.

Mikuš Kos, A. (1997). *Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok*. V razširjen zbornik 2. cikla seminarjev namesto koga roža cveti: Trpinčen otrok – kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok (str. 52 – 89). Ljubljana: Meridiana.

Mikuš Kos, A. in Slodnjak, V. (2000). *Nesreče, travmatski dogodki in šola: pomoč v stiski*. Ljubljana: DZS.

Miller, K. (2000). *Otrok v stiski: Priročnik za vzgojitelje, učitelje, strokovnjake in starše, ki se srečujejo z otroki, ki doživljajo stiske, krize in stres*. Ljubljana: Educy.

Mlakar, H. (2011). Kaj sporočajo otroške risbe? *Ringaraja. Net*. Pridobljeno februarja 2015 na http://www.ringaraja.net/clanek/kaj-sporocajo-otroske-risbe_4273.html#

Nasilje v družini je tudi javnozdravstveni problem, (2015). Pridobljeno septembra 2015 na <http://www.prepoznajnasilje.si/novinarsko-sredisce/informacije/2015/05/07/suspendisse-varius-enim-in-eros-elementum-tristique>

Nemec, B. in Krajnc, M. (2011). *Razvoj in učenje predšolskega otroka. Učbenik za modul Razvoj in učenje predšolskega otroka v programu Predšolska vzgoja*. Ljubljana: Grafenauer založba.

Pauli, S. in Kisch, A. (1996). *Kaj je mojemu otroku: moteno gibanje otrok*. Ljubljana: Kres.

Persson, M. (2012). Psihološki vidiki zlorabe. *Teoretična poročila: Raziskovanje psiholoških, ekonomskih in družbenih vidikov zlorabe in njenih posledic*. Pridobljeno decembra 2014 na <http://www.adam-europe.eu/prj/8381/prd/3/2/Theoretical%20report%20SI.pdf#page=12>

Piperno, F., Di Biasi, S., Levi, G. (2007). Evaluation of family drawings of physically and sexually abused children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 16 (6), 389-397

Pogačnik, B. (2004). Sporočilo otroške slike. *Pravna praksa*, 23 (43/44), 29 – 34 - pril. str. VII - XII .

Repič, T. (2008). *Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje*. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba.

Rus Makovec, M. (2002). Meje psihiatrije. *Begunje*. Pridobljeno decembra 2014 na <http://www.pb-begunje.si/gradiva/Makovec135143777664.pdf>

Rus Makovec, M. (2003). *Zloraba moči in duševne motnje, ter poti iz stiske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Rojšek, J. (2002). Spolna zloraba otrok – psihološke in psihodinamične lastnosti pri storilcu, partnerju in žrtvi. *Psihološka obzorja*, 11 (3), 39 – 53.

Seidel, C. (2010). Model for Interpreting Drawings and its Application in the Hospital School. *7th Hope Congress Munich*. Pridobljeno januarja 2015 na http://hope2010munich.eu/vortraege/en_Seidel.C_Interpreting_Childrens_Drawings.pdf

Tips on Analyzing Your Childrens' Drawings, (2013). Pridobljeno aprila 2015 na <http://www.bestkiddy.com/children-drawing/#.VaOWN0ZjKhh>

Toličič, I. in Smiljanić V. (1979). *Otroška psihologija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tomori, M. (1997). *Nasilje nad otroki – tabu, ki ga lahko odstremo*. V razširjen zbornik 2. cikla seminarjev namesto koga roža cveti : Trpinčen otrok – kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok.

Trstenjak, A. (1978). *Človek in barve*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza – Univerzum.

Tušak, M. (1997). *Risanje v psihodiagnostiki I*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Van der Hart, O., Horst, R. (1989). The dissociation theory of Pierre Janet. *Journal of Traumatic Stress*, 2 (4), 397 - 412.

Weiner, I. B. in Greene, R. L. (2008): Figure drawing methods. V J. Wiley & Sons (ur.), *Handbook of personality assessment* (str. 481-516). Hoboken: New Jersey

Zloković, J. In Dečman Dobrnjič, O. (2007). *Zaprte oči ne vidijo zla: trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Žemva, B. (2003). Uporabnost risanja človeške figure v klinični praksi pri otrocih. *TESTinfo*, 8 (1), pridobljeno januarja 2015 na <http://www.center-pds.si/Portals/0/Dokumenti/%C4%8Clanki/2003%20Risba.pdf>

Žvelc, G. (2011). *Razvojne teorije v psihoterapiji: Integrativno model medosebnih odnosov*. Ljubljana: IPSA.